

kulun varlığını öyle hükmü altına alır ki kul kendi varlığını göremez” şeklinde açıklaması ve diğer bazı ifadeleri de bu kanaati güçlendirmektedir.

İsferâyîni ve eserleriyle ilgili araştırmalar yapan Hermann Landolt'a göre Cüfânî'nin nefy u isbat şartına uyarak dört vuruşlu (lâ/ilâhe / illâ / Allah) zikir yaptığı bilinmekte, hatta bu şekildeki zikri onun başlattığı kabul edilmektedir, ancak İsferâyîni bu zikirden hiç bahsetmemektedir. Yine ona göre İsferâyîni dört vuruşlu değil Nakşibendiyeye'de olduğu gibi üç vuruşlu (lâ / ilâhe / illallah) zikir yapmaktadır. Landolt, İsferâyîni'nin müridlerinden birinin de onun zikrini bu şekilde tarif ettiğini, hatta İsferâyîni'nin üç vuruşlu zikrin müessisi kabul edildiğini söylemektedir. Kendisine nisbet edilen Nûriyye, Emînüddin Abdüsselâm Huncî, Fahrreddin Kâzerûnî, Şehâbeddin ed-Dimaşkı tarafından sürdürülmüş, Hemedâniyye, Nurbahşiyye, Rükniyye şubelerine ayrılmış ve X. (XVI.) yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (DİA, XXXII, 503).

Eserleri. 1. Mükâtebât. İsferâyîni'ye ait mektupların iki ayrı derlemesi vardır. *Kitâbü'l-mektûbât* adını taşıyan, 12 Zilhicce 717 (15 Şubat 1318) tarihli ilk derleme yirmi altı mektup içermekte olup muhtemelen müridi Simnânî tarafından bir araya getirilmiştir. Yine Simnânî tarafından derlenen *Resâ'ilü'n-nûr fi şemâ'ili ehli's-sürûr* adlı ikinci kitapta 150 mektup bulunmaktadır. Bunların çoğu “Cevap” başlığı altında yazılmış olup bazılarını birkaç satırdan ibarettir. Simnânî kitabın mukaddimesinde mektupların derlenmesi yönünde şeyhinin de bir işaretle bulunduğunu söylemektedir. Sekiz bölümden oluşan derlemenin ikinci bölümü İsferâyîni'nin devlet adamlarına yolladığı mektuplara ayrılmıştır ve 717 (1317) yılının hac mevsiminde Bağdat'ta derlenmiştir. Her iki derleme bugün Leiden'de bulunmaktadır (nr. 1227). Mektupların çoğu Farsça, bir kısmı Arapça'dır. Landolt, Leiden nüshasında derlemenin sekizinci bölümünün eksik olduğunu, eserin 894 (1489) tarihli oldukça eksik başka bir nüshasının da British Museum'da kayıtlı (Or., nr. 9725) *Mecmû'a* adlı yazmanın 116^b-143^b varakları arasında yer aldığını kaydetmektedir. Ayrıca bu iki mecmuanın bütün mektupları ihtiva etmediğini, kendisinin farklı üç mektuba rastladığını, bunlardan ikisini *Mükâtebât* içerisinde neşrettiğini, birinin de Hüseyin-i Kerbelâî'nin *Ravzâtü'l-cinân* adlı eserinde yayımlandığını belirtmektedir. Brockelmann da Fâtih Kütüphanesi'nde kayıtlı (nr. 2553, vr. 58^a-60^b) bir mektubu zikretmekte, Landolt ise bu

mektubun hem *Resâ'il* hem de *Kitâbü'l-Mektûbât* içinde bulunduğunu söylemektedir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde de bir mektubu vardır (nr. 1796, vr. 49^b-51^a). Ayrıca Gâzân Han'a yazdığı bir mektup Muzaffer Sadr'ın *Şerh-i Ahvâl u Efkâr ü Âşâr-ı Şeyh 'Alâ'üddevle-i Simnânî* adlı eserinde yer almaktadır (s. 36-40). Landolt'un yayımladığı *Mükâtebât-ı 'Abdurrahmân İsferâyîni bâ 'Alâ'üddevle-i Simnânî*'nin ilk bölümünde *Resâ'ilü'n-nûr*'dan seçilen sekiz mektup, ikinci bölümünde karşılıklı mektup ve cevaplardan oluşmak üzere İsferâyîni'nin üç, Simnânî'nin iki mektubu mevcuttur. 2. *Kâşifü'l-esrâr*. Üç kitaptan meydana gelen eserin ilk kitabı başlıkla aynı adı taşımakta olup kul ile rabbi arasında yetmiş bin perdenin bulunduğu dair hadislerle ilgili sorulara cevap niteliğindedir. İsferâyîni bu soruları cevaplandırırken başta seyrüsülük olmak üzere tasavvufun çeşitli konuları hakkında görüşlerini ortaya koymakta, ayrıca hayatına dair ipuçları vermektedir. Landolt'un *Pâsoh be Çend Porsiş* adını verdiği ikinci kitap kendisine sorulan sorulara cevap olarak yazdığı ve bizzat seçtiği altı risâleyi ihtiva etmektedir. *Fi Keyfiyeti't-teslik ve'l-iclâs fi'l-hâlve* başlığını taşıyan üçüncü kitap sekiz bölümden oluşmaktadır (*Kâşifü'l-esrâr*, nşr. Hermann Landolt, Tahran 1980). Landolt eseri Fransızca'ya da çevirmiştir (*Le révelateur des mysteres*, Paris 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Nüreddin el-İsferâyîni, *Kâşifü'l-esrâr* (nşr. H. Landolt), Tahran 1980, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi; a.mlf., *Mükâtebât-ı 'Abdurrahmân İsferâyîni bâ 'Alâ'üddevle-i Simnânî* (nşr. H. Landolt), Tahran 1351hş./1972; Alâ'üddevle-i Simnânî, *Fazlû-ş-şer'î'a*, Süleymaniye Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 2135, vr. 102^b-103^a; a.mlf., *Risâle fi zikri esâmi meşâyihî (Resâ'il* içinde, nşr. W. M. Thackston), Cambridge 1988, s. 5; a.mlf., *Tezkiretü'l-meşâyih* (nşr. Necib Mâyil-i Herveî), Tahran 1990, s. 315-316; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahran 1386 hş., s. 440-441; Hüseyin-i Kerbelâî, *Ravzâtü'l-cinân* (nşr. Ca'fer Sultân el-Kurrâî), Tahran 1349 hş., II, 96-97, 297-300, 591; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*, İstanbul 1326, s. 107; Zeynelâbidîn-i Şirvânî, *Riyâzü's-siyâha* (nşr. Asgar Hâmid Rabbânî), Tahran 1341, s. 147; Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 210^b-212^a; Seyyid Muzaffer Sadr, *Şerh-i Ahvâl u Efkâr ü Âşâr-ı Şeyh 'Alâ'üddevle-i Simnânî*, Tahran, ts. (Çâp-ı Dâniş), s. 36-40; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 282; Abdürrefî Hâkikat, *Humhâne-i Vaḥdet Şeyh 'Alâ'üddevle-i Simnânî*, Tahran 1362 hş./1983, s. 65; Süleyman Gökbulut, *Necmeddin-i Kübrâ: Hayatı-Eserleri-Görüşleri*, İstanbul 2010, s. 171-172; Hamid Algar, “Necmeddin-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, 503; a.mlf., “Kobrawiya”, *Elr.*, <http://www.iranicaonline.org/articles/kobrawiya-i-the-eponym> (30.03.2015).

İSHAK SÜKÛTÎ

(1868-1902)

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurucularından, gazeteci ve fikir adamı.

Diyarbakir'de fakir bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Jön Türkler'in tanınmış komitacılarından olup yurt içinde ve yurt dışındaki ihtilâlcı yayınları ve teşkilâtçı faaliyetleriyle tanınır. İstanbul'a ne zaman ve nasıl gittiği bilinmemektedir. 1884 veya 1885 yılında Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdîsi'ne kaydoldu. Hürriyetçi fikirlerin çok yayıldığı bu okulda bir yandan tıp tahsil ederken diğer yandan Nâmik Kemal, Ziyâ Paşa ve Ali Şefkatî gibi hürriyet taraftarı yazarların eserlerini gizlice okuyup bunları bazı arkadaşlarına da verdi. Kendisi gibi taşradan gelmiş olan İbrahim Temo ile beraber okulda hürriyet yanlısı ve istibdat karşıtı fikirlerin yayılmasına ön ayak oldu. 1887'de Gülhane Askerî Tıbbiyesi'ne girdi. 1889'da İbrahim Temo ile birlikte (sonradan İttihat ve Terakkî adını alacak olan) gizli bir cemiyetin temellerini attı. Okul dışında gizli toplantılar düzenleyerek tıbbiye, harbiye, mülkiye ve medrese talebelerinden birçok kişinin cemiyete girmesini sağladı.

1896 yılı başlarında tabip yüzbaşı olarak Haydarpaşa Tatbikat Hastahanesi'nde görev yaparken hükümet karşıtı faaliyetleri sebebiyle askerlikten çıkarıldı ve kalebentlik cezasıyla Rodos'a sürgün edildi. Cemiyetin planladığı bir girişim sonucunda aynı yılın güz mevsiminde adadan firar etti. Bir süre Mısır'da kaldı, ardından Paris'e, oradan da Cenevre'ye geçti. Cemiyetin ilk kurucularından ve teşkilâtlanmasındaki önemli şahsiyetlerinden biri olması dolayısıyla Avrupa'daki Jön Türkler'den büyük itibar gördü. İttihat ve Terakkî'nin Kasım 1896'da yapılan toplantısında örgütün malî işlerinin sorumluluğunu üstlendi. II. Abdülhamid rejimine yönelik faaliyetleri organize etti ve 1897'de bütün Avrupa'da cemiyetin fiilî lideri durumuna yükseldi. Sükûtî, cemiyetin malî durumunu güçlendirmek ve Mısır kolunu yeniden örgütlemek üzere Ağustos 1897'de Kahire'ye gitti. Başhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın uzlaşma teklifini kabul etti. Cemiyetin Mısır'daki faaliyetlerinin durdurulması, evrakların, eski gazete ve risâlelerin teslim edilmesi karşılığında 1000 İngiliz lirası aldı ve bununla cemiyetin ihtiyaçlarını karşıladı. 1 Aralık 1897'de Abdullah Cevdet'le beraber Cenevre'de *Osmanlı* adıyla bir gazete çıkardı. Gazete için gerekli parayı sağlamak

İshak Sükûti

amacıyla 1898 yılı ortalarında padişahın temsilcileriyle yeni bir pazarlığa girdi. *Osmanlı* gazetesinde kullandıkları sert dili yumuşatmaları karşılığında bazı Jön Türk liderlerine 12 lira (1500 frank) aylık bağlandı. Sükûti bu paranın önemli bir kısmını *Osmanlı* gazetesinin sürdürülmesi için harcadı. Fakat hükümetten maaş kabul etmesi ona duyulan güvenin sarsılmasına, cemiyetin yurt içi şubelerinde hayal kırıklığına ve Paris şubesinin lideri Ahmed Rızâ Bey ve ekibiyle arasının açılmasına yol açtı.

1898 yılı sonunda cemiyetin Paris şubesiyle bozulan ilişkileri onarmaya yönelik olarak *Osmanlı* gazetesi aracılığıyla yaptığı muhalefeti yeniden sertleştirdi. Bunun üzerine Paris Sefiri Münir Paşa, Nisan 1899'da İsviçre resmî makamlarıyla görüşüp Jön Türkler'in sınır dışı edilmesi için uğraştı. Sükûti bu yılın ortalarında İstanbul'dan gelen Ahmed Celâleddin Paşa ile yeniden uzlaştı. Cenevre'deki Jön Türkler'in yayın hayatından çekilmeleri karşılığında Jön Türk liderlerine Avrupa'da memuriyetler verildi. 26 Eylül 1899 tarihli bir irade ile İshak Sükûti, Roma Büyükelçiliği doktorluğuna getirildi. Pazarlığın bir gereği olarak Trablusgarp'ta mahpus tutulan yetmiş sekiz Jön Türk'ün affedilmesi sağlandı. *Osmanlı* gazetesinin idaresini Avrupa'ya yeni firar eden Edhem Ruhi'ye (Balkan) devretti; ancak gazeteden elini çekmedi, devletten aldığı maaşın bir kısmıyla ve imzasız yazılarıyla desteğini sürdürdü. 1900 yılında İstanbul'dan kaçarak Paris'e, oradan da Cenevre'ye giden Damad Mahmud Celâleddin Paşa'yı ziyaret etti ve *Osmanlı* gazetesinin sahipliğini ona devretti. Fakat gazeteyi asil çekip çeviren yine kendisiydi. Düzensiz hayat tarzı Sükûti'nin esasen zayıf olan bünyesini epeyce sarstı, vereme yakalandı. Tedavisi devam ederken bir taraftan da mücadelesini sürdürdü. Nihayet hava değişimi için gittiği San Remo'da 9 Şubat 1902'de öldü. Bu tarihten yedi yıl sonra Sükûti'yi hiç

tanımamış olmakla birlikte onun hayranlarından olan Rızâ Nur bizzat Avrupa'ya giderek kemiklerini İstanbul'a getirdi ve Divanyolu'ndaki Sultan II. Mahmud Türbesi'nin yanına gömülmesini sağladı.

İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda, Avrupa'daki faaliyetlerinde çok önemli bir rol oynamakla birlikte müstakil bir eseri olmayan Sükûti'nin siyasî ve fikrî faaliyetlerinin önemli bir cephesini gazeteciliği oluşturur. Paris, Londra, Cenevre, Brüksel, Roma ve Kahire'deki Jön Türk gazetelerine yazılar yazdı. *Osmanlı*'da çıkan yazılarının birçoğu Sultan Abdülhamid yönetimini eleştiren makalelerdir. Gazetede ayrıca Arnavutluk, Girit meselesi, kadınların özgürleştirilmesi, panslavizm ve Rusya konuları işlenmekte. Rusya'ya ve Rusya müslümanlarına ait yazılar yer almaktadır. *Osmanlı* gazetesini çıkaranlarla temas halinde olan Gaspralı İsmail Bey'in Sükûti ile irtibat kurduğu tahmin edilebilir. *Osmanlı* sayfalarında *Tercüman* gazetesi övülmekte, gazetenin Rusya müslümanları arasında eğitimi canlandırmak için sebatla çalışması takdir edilmektedir.

Bazı araştırmalarda yer alan, Avrupa'da yayımlanan *Kürdistan* gazetesine destek vermesinden dolayı Sükûti'nin Kürt milliyetçiliğini desteklediği yolundaki iddialar doğru değildir. Sükûti etnik ayrılcılığın karşısındadır ve bunu hüsrana doğuracak bir nifak olarak niteler. "Arnavudlar ve Kürdler" adlı makalesinde Kürtler arasında şimdilik istiklâl hevesi bulunmadığını, fakat zamanla bunun da olabileceğini söyler; Kürdistan'da ortaya çıkacak bir ihtilâlin Rusya'nın Anadolu'ya girmesine yol açacağını belirtip Kürt ulemâsı ve ileri gelenlerini uyarır. Bir kısım Kürt aşiretlerinin imtiyaz talep etmek için birleşmelerinden duyduğu endişeyi, "Ayrılcılık yolu tutulduğunda idam fermanımızı kendi elimizle imzalamış oluruz" sözleriyle dile getirmiştir. Rızâ Nur da onun Türk kökenli olduğunu söyler. Sükûti'den kalan mektuplarda ve diğer yazılarında hiçbir zaman Türklük dışında bir etnik kimliğe aidiyetinden bahsetmemiştir. Kendisini tanıyanlarca zeki, feylesof meşrepli ve doğru bir kişi diye nitelenen Sükûti'nin en dikkat çeken yönü büyük bir teşkilâtçı ve ehil bir komitacı olmasıdır. Doğu edebiyatına vâkıf olup şairlik yönü de vardır. İshak Sükûti'nin arşiv belgeleri, Tiran'da Arqivi Qendror Shtetëror'da İbrahim Temo adına düzenlenmiş fonlarda bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

[İshak Sükûti], "Arnavudlar ve Kürdler", *Osmanlı*, sy. 51, İstanbul 1900, s. 1-3; İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü*

ve *Hidemât-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye*, Mecidiye / Romanya 1939, s. 8, 9, 68-69; Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1956, tür.yer.; Rızâ Nur, *Hayat ve Hatıratım*, Frankfurt 1982, IV, 224-229; a.m.f., "San Remo'da İshak Sükûti", *Şehbâl*, sy. 14, İstanbul 1325, s. 270-271; sy. 15 (1325), s. 290-292; M. Şükri Hanoğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889-1902*, İstanbul 1989, tür.yer.; "Ziyâ-ı Azîm", *Muvâzene*, sy. 223, Polodiv 5 Mart 1902, s. 3; Manastırlı Bahâeddin Sâî, "Mektup", a.e., sy. 228 (16 Nisan 1902), s. 3; Ali Fahri, "Teessür-i Elîm: Doktor İshak Sükûti Bey Vefat Etti", *İntikam*, sy. 50, Cenevre 10 Mart 1902, s. 2, 4; "Ziyâ-ı Azîm", *Kürdistan*, sy. 30, Cenevre 14 Mart 1902, s. 4; "Müessir Bir Ziyâ", *Anadolu*, sy. 1, Kahire 24 Nisan 1902, s. 4; "Pek Büyük Bir Ziyâ", *Osmanlı*, sy. 103 (1902), s. 1-3; "Sene-i Devriyye Münasebetiyle", a.e., sy. 127 (1903), s. 1; "Büyük İftira", *Muhibbân*, sy. 6, İstanbul 1325, s. 45-46; Yunus Nadi, "İshak Sükûti Bey", *Yeni Tasvir-i Efkar*, sy. 127 (1909), s. 1-2; [Abdullah Cevdet], "İshak Sükûti'nin Ölümünün Yıl Dönümü", *İctihâd*, sy. 315, İstanbul 1931, s. 5579-5580; Hüseyinzade Ali, "İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu. Ubeydullah Efendinin Oynadığı Roller", *Tan*, sy. 4-7, İstanbul 1938, s. 2; Mustafa Birol Ülker, "İlk İttihadçı'nın Mezar Parasını Mücadele Arkadaşları Yokettiler", *Hürriyet Tarih*, İstanbul 9 Nisan 2003, s. 10-11; Fethi Tevetoğlu, "İshak Sükûti", *TA*, XX, 236; "İshak Sükûti", *EP* (İng.), IV, 113; "İshak Sükûti", *TDEA*, IV, 410-411; Yüksel Çelik, "İshak Sükûti", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, I, 658-659.

AHMET KANLIDERE

İSKÂN

(الإسكان)

Genel olarak süreklî veya geçici yerleşmeyi, özel olarak da kabile ve aşiretlerin yerleştirilmesini ifade eden terim.

Sözlükte "süreklî oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edinmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek" şeklinde tanımlanır. Coğrafya terimi olarak iskân beşerî her türlü yerleşmeyi içine alır. İnsanların doğal halde buldukları yahut yaptıkları barınaklarla göçebe kavimlerin daha uzun zaman bir yerde kalan çadır toplulukları, mevsimlere göre yer değiştiren, yazın yaylaya, kışın ovaya inenlerin yılın bir kısmında oturdukları ova, yayla ve dağ gibi eğreti yerleşmeleri, nihayet münferit mesken, çiftlik, mezra, köy, kasaba ve şehir, geçici yahut devamlı, toplu yahut dağınık, büyük yahut küçük bütün yerleşmeler, yerleşme tesisleri, münferit ev ya da ev toplulukları iskân kapsamında değerlendirilir (Tanoğlu, *TM*, XI [1954], s. 1). Göç ve iskân olgusu sakinlerin isteği dışında da ortaya çıkabilir. Tehcir, sürgün vb. cebri nüfus hareketleri